

Grob grahovskih žrtev ob zori demokracije

45 let grob ni smel obstajati

4. del

Ivo Žajdela

V prejšnjih treh nadaljevanjih smo objavili pričevanje iz knjige *Dano tisto uro*, v kateri je Vinko Šega opisal partizanske zločine v Grahovem v letih 1942 in 1943. Opisal je tudi pogreb žrtev partizanskega velezločina v Grahovem.

Kmalu po teh grozotah se je iz požgane postojanke začel širiti duh razpadajočih trupel.

Pogreb grahovskih žrtev Z ljudmi smo se domenili, da jih odkopljemo izpod ruševin. Krst ni bilo, zložili so jih na odeje na vozu. Mislim, da je bilo 35 trupel, to so bili domobranci in tisti trije možje

iz vasi, ki so jih partizani vrgli na ogenj. Pogled na te žrtve je bil grozljiv: kakor črni ožgani in ugasli zglavniki iz peči, brez rok, brez nog. Nikogar nisem prepoznal, le en obraz sem razločno videl: bil je obraz skromnega čevljarja Zogarčka. Bel obraz z zaprtimi očmi, tudi brez rok in nog. Ubogi Zogarček, kakor da bi se hotel še enkrat posloviti od

nas ... Voz z ožganim bremenom se je premaknil ob vzdihovanju peska pod okovanimi kolesi s konjsko vprego. Usmeril se je proti farnemu pokopališču zunaj vasi. Tam je bila izkopana jama. Položili smo jih v skupen grob, v blagoslovljeno zemljo. Cerkveni pogreb smo opravili z veliko bolečino v srcu in z veliko prošnjo k Bogu: 'Naj počivajo v miru!'

Partizanski ukaz o grobišču

Tako množičnega pokopa še ni bilo na našem pokopališču. Ta največji grob so potem sorodniki pokojnih in prijatelji lepo uredili, ga s skromnim cvetjem in zelenjem okrasili in svečke prižgali.

Kmalu po vsem tem je prišel od partizanov ukaz, da se mora ta grob zravnati z zemljo in ga ni dovoljeno več vzdrževati. Ukaz

in to za 45 let ...

To je bil moj drugi množični pogreb v letu nove maše. To so bili težki začetki mojega pastoralnega dela.

Obšla me je zla slutnja Mislim, da je bilo prvo nedeljo po požigu, 28. novembra 1943, že v mraku zvečer. Po glavni cesti je od Loža mimo požgane cerkve prijezdil vojak. Bilo videti, da je partizanski oficir. Z njim so bili še drugi partizani. V križišču sredi vasi je jezdec zavil na levo, za njim so šli tudi njegovi spremljevalci. Vse to sem opazoval iz župnišča. Kam in po kaj gredo zdaj na noč? Obšla me je zla slutnja.«

Partizani ropajo dom Vinko Šega je šel pogledat domov. »Ko sem prišel po hodniku do malih vrat župnišča, ki vodijo na vrt, sem zagledal pri cerkovnikovi hiši razburjeno mežnarico, ki mi je z rokami in s pritajenim glasom dopovedovala, da so partizani s poveljnikom prišli k naši hiši. Hitro sem v župnišču vzel burzo za obhajanje bolnikov in jo dal okoli vratu. Bil sem v duhovniški obleki. Nato sem odhitel k naši hiši. Kaj sem zagledal? Obe krili vežnih vrat sta bili odprti na stežaj, kar ni bilo običajno, ob koncu hiše je bil težak voz, naložen z oblekami, posodo in drugimi stvarmi, vprežen par volov, starši in snaha pri vozu. Teta Nežka, ki je težko hodila, je bila ob steni hiše blizu odprtih vežnih vrat in se je počasi pomikala proti vozu. Na dvorišču, pred vhodom v hišo, je stal konj s partizanskim poveljnikom; bil je to Gedžo /Stane Bobnar - Gedžo/, kakor sem pozneje izvedel od domačinov.

»Tovarištvo« komandanta

Ko sem se jezdecu približal, me je zviška pogledal in rekel: 'Ko si ti?' Povedal sem mu, da sem kaplan v tej župniji in da je to moja rojstna hiša. Prosil sem, da bi vsaj teto Nežko pustili doma: 'Tovariš, pustite jo, ker tako težko hodi.' Z ošabnim pogledom s konja mi je odgovoril: 'Ti ne možeš meni

kazati »tovariš«, a ja lako tebi.' Od takrat nisem več uporabljal besede 'tovariš'. Teto Nežko so potem pustili doma, pomagal sem ji nazaj v hišo. Tam sem spet zagledal popolno razdejanje, vsa vrata odprta, po sobah enonadstropne hiše partizani, ki so še vedno pobirali iz odprtih omar in predalov, kar se jim je zdelo vredno. Poskušal sem kaj obvarovati, pa je bilo vse zaman.

Junec ni hotel z njimi Partizani so potem hišo zapustili. Nežka je bila doli v kuhinji. Medtem so starši in bratova žena odšli za vozom. Mislili so, da bodo vse, kar je na vozu, potrebovali v izgnanstvu, kakor so jim prej partizani govorili. Zato so še sami iz hiše nosili na voz. Ko je sprevod odšel, so partizani gnali še ostalo živino, dve ali tri glave. Šli so čez plitvi potok, ki teče mimo naše hiše. Kmalu potem je pridiral eden

naših juncev nazaj k prazni štali, iztrgal se je vojakom iz rok. Partizani so se znova usuli na dvorišče loviti prestrašeno žival. Zraven so kleli in divje vpili, bilo je že temno. Takrat sem želel, da junca odženejo, samo da se neha to divje preklinjanje. Končno so odšli čez potok z ujetim juncem.

Partizani so izgnali starše

Našo hišo je zagnila moreča tema. V kuhinji sva bila sama s teto Nežko. Zaprl in zaklenil sem vežna vrata. Oba sva bila potrta. Malo sva govorila, pa toliko več premišljevala in v duhu obnavljala prizore, ki so se pravkar odigrali pred najinimi očmi. Težko sva verjela, da je vse to res. Kam so odgnali starše in bratovo ženo? Kaj jih čaka? Najine misli so vrtale v prihodnost.

Potem sva zvedela, da so jih gnali do Cerknice. Tam je gorela neka hiša. Tresli so se od mraza in vsega hudega do štirih zjutraj. Potem so prišli partizani ▶

je imel tudi pojasnilo: 'Naj narava naredi svoje!' Narava je res kmalu pogrnila svoj zeleni plašč čez njihovo zadnje domovališče,

France Kremžar, poveljnik domobranske obrambe v Grahovem

Pesnik France Balantič

Napis na grobu grahovskih žrtev danes – nagrobna plošča v spomin prekmalu umrlemu pesniku Francetu Balantiču

► in rekli pregnancem: 'Pojdite zdaj k vašim domobrančkom!' Zapodili so jih naravnost proti nemškimi stražam, ko je bila še temna noč. Naš voz in živino pa so odpeljali s seboj.

Pred nemškimi puškami

Nemška straža je že zavpila, bomba je počila, vsi trije naši izgnanci so se razbežali. Ata so se skrili v leseno poljsko stranišče. Pritekel je nemški vojak s puško. Ker oče niso znali nemškega jezika, so le z rokami in prestrašenim glasom straži dopovedovali, da niso nevarni in da so jih partizani pregnali. Kar naenkrat se je tam znašla neka žena, ki je znala nemško. Povedala je Nemcem, da očeta pozna, in potrdila, da so jih partizani pregnali. Vojak je pobesil brzostrelko, razumel je položaj.

Oče so bili rešeni, neznaní dobri ženi so se zahvalili. Nastalo pa je zdaj novo vprašanje: kje so mama, kje je snaha? Po težkem nočnem iskanju in polglasnem klicanju so se le našli vsi trije.

V zavetje domobrancem

Srečno so prišli na Rakek. Tam so jim skrbni domobranci našli zatočišče pri zelo dobrih ljudeh. Po domače se je reklo Pri Babčevih, doma iz Žerovnice, župnija Grahovo. Poznali so se že od prej. Z veseljem so sprejeli naše pregnance pod svojo streho. Takrat je bilo na Rakeku težko dobiti stanovanje, ker je bilo veliko beguncev pred partizani. Kljub žalostnim okoliščinam so bili srečni, da so živi.«

Tako je duhovnik Vinko Šega, doma iz Grahovega, opisal partizanske zločine v Grahovem v letih 1942 in 1943. Ti žalostni spomini so izšli v knjigi z naslovom Dano tisto uro v zbirki Čas in ljudje (Založba Družina, 2008).

Pripoved Franca Hrblijana

Leta 1994 je Tine Velikonja v reviji Zaveza, številka 15, objavil prispevek z naslovom V ognju groze plapolam. V njem je prvič po dogodkih pred (takrat) petdesetimi leti zbral in objavil nekaj (danes) zelo

dragocenih pričevanj o dogajanju v Grahovem med partizanskim napadom v noči na 24. november 1943.

Kako je bilo z domobranci v postojanki, je Velikonji pripovedoval Franc Hrbljan iz Velikih Blok.

»Bil sem eden tistih vaških stražarjev, ki so nas partizani ob kapitulaciji Italije zajeli pri naši vasi. Nas mlajše so sprejeli v svoje vrste. Pošiljali so nas v brezupne napade na Rakek, Padež in Dobec. Ob prvi priložnosti sem jim pobegnil. Nemci so nas imeli zaprte v Pudobu. Tam nas je poiskal Kremžar. Nabiral je vojake za postojanko v Grahovem. Nisem imel druge izbire, ali z njim ali na delo nekam na Kočevsko.

Od začetka novembra, kar smo bili na postojanki, se je skozi vas pomikala proti Postojni velika vojaška enota. Pravili so, da je Rommlova armadna skupina in da jih premeščajo iz Grčije na italijansko fronto. Po 15. novembru pa smo ostali sami. Hitro sem spregledal, da se nam slabo piše. Zato sem preiskal vse

kotičke v hiši, če bi se dalo ob napadu kje skriti ali pobegniti. Tudi stranišče bi prišlo prav, če bo nuja. Potem sem odkril prostor pod vago. Vanj se je dalo priti po robu skozi odprtino v veži. Pokrivala jo je pol metra široka lesena loputa.

Ne vem, zakaj se je Kremžar tako tiščal Grahovega. Nekaj ima pri tem tista čedna punca iz vasi, ki ga je obiskovala.

»Kradli bodo, kradli bodo«

23. novembra popoldne sem stal na straži s sosedom Janezom, kar so prišle po bregu do naju tri dekleta iz naše vasi. Prišle so povedat, da se pomikajo iz Nove vasi proti Ulaki in Radleku tri partizanske brigade in gredo nad Grahovo. V tistem, v Žerovnici je ravno zvonilo avemarijo, sta počila strela nad Strmcem in Bloško Polico. Obvestila sva komandanta. Ni bil presenečen: 'Mi bomo to gredoč odbili, pa še pomoč bomo dobili!' Skoraj vso posadko, ki je imela zasedeno Drobničevo hišo pri Fužini na koncu vasi proti Strmcu, je poslal

v patroljo na Bloke. Razporedili so nas po vasi – v zvonik, na Fužine, k sokolskemu domu, večina pa nas je ostala v glavni postojanki.

Že od daleč smo jih zaslišali, da prihajajo. Hrup so povzročali njihovi vozovi. Govorili smo si: 'Kradli bodo, kradli bodo.' Nismo slutili, da prevažajo topove. Bila je noč in partizani se niso kazali. Nekaj se je premikalo za cerkvenim zidom. Čutili smo, da so že v vasi. Ko se je po deseti uri pripeljal avto s cerkniške strani, so se oglašili zares.

Bil je ropot, dim, streljanje Ko je avto dogorel, je spet zavladala popolna tema, a streljanja ni hotelo biti konec. Ne samo izza cerkvenega zidu, tudi iz Kovačeve in Boščeve hiše je bruhal ogenj, saj je skozi vsako okno ropotala strojnica, naša hiša pa oddaljena od njih komaj sedem metrov. Najprej nas je bila večina spodaj, tudi poveljnik. Pred polnočjo pa nas je nekaj odšlo z njim v gornje prostore, verjetno Balantič. Ni bilo tako hudo, kot se sliši zdaj. Dokler se ni oglasil top, smo bili kar korajžni. Pa tudi ta nam dolgo ni mogel priti do živega. Slabo so merili. Izstrelki so leteli po vasi, potem pa vedno bolj natančno zadevali našo hišo, niti ena od granat pa ni priletela skozi okno. Partizanov v temi nismo videli. Streljali smo tja, odkoder se je posvetilo. Tisti spodaj so jokali, saj so prišli ravno od mame. Nekateri so prvič v življenju držali

puško v roki.

Zgoraj smo se dobro držali, ker smo bili še vedno prepričani, da pomoč ni daleč. Pravo poveljevanje ni bilo potrebno. Vsak se je boril in streljal zase. Kremžar ni izgubil glave. Šele potem, ko je bil ranjen, je omagal in so ga slišali govoriti: 'Fantje, držite se, umreti bo treba.' Bil je tak ropot, dim, streljanje. Mostovž je bil podrt, streha razbita, stopnice razpadle.

Rešitev pod vago Proti jutru, okrog četrte ure, sem skočil v vežo. Kljub temi sem našel luknjo. Lopute ni bilo več, vhod je bil razmajan. Po rovu sem prilezel pod vago. Nisem bil prvi, vendar je bilo še prostora zame. Eden od fantov je glasno stokal in so mu tiščali usta, da nas ne bi izdal. Povedali so, da je bil ranjen v oko in roko. Za menoj ni bilo nikogar več. Niso nas odkrili zaradi avta, ki je stal na vagi. Pa tudi s hiše sta se rušila kamenje in opeka in jo zametala. Sedeli smo v nizkem prostoru pod njo v popolni temi in zadrževali dih.

Čakali smo ves dan in se zvečer splazili na plano. Rov je bil zasut in smo imeli precej dela, preden smo odmetali tisto kamenje. Vas je bila prazna. Vsak je šel po svoje. Mene so proti jutru ujeli Nemci in me hoteli ustreliti.

Žrtve partizanskega napada na Grahovo 24. 11. 1943

IME IN PRIIMEK	KRAJ BIVANJA	DATUM ROJSTVA	DATUM SMRTI
Janez Anzeljc	Velike Bloke 15	8. 3. 1927	24. 11. 1943
Ludvik Anzeljc	Velike Bloke 56	2. 7. 1928	24. 11. 1943
Alojz Avsec	Studeno 9	10. 5. 1925	24. 11. 1943
Franc Balantič	Kamnik	29. 11. 1921	24. 11. 1943
Alojz Debevc	Begunje 105	1923	24. 11. 1943
Jože Dolšak	Mramorovo 2	8. 12. 1922	24. 11. 1943
Jožef Gorjup	Velike Bloke 1	11. 12. 1926	24. 11. 1943
Franc Hit	Bočkovo 6	1924	24. 11. 1943
Anton Intihar	Bločice 20	18. 9. 1912	24. 11. 1943
Alojz Ivančič	Ravne 4	25. 12. 1927	24. 11. 1943
Anton Jakopin	Studeno 3	11. 1. 1923	24. 11. 1943
Anton Korošec	Mramorovo 10	1902	24. 11. 1943
Janez Krajc	Grahovo 29	1. 8. 1924	24. 11. 1943
Franc Kremžar	Ljubljana	3.12.1920	24. 11. 1943
Bogdan Lavrič	Ljubljana	9. 2. 1924	24. 11. 1943
Alojz Markovčič	Bločice 19	30. 5. 1920	24. 11. 1943
Alojz Mišič	Bločice 1	1. 12. 1922	24. 11. 1943
Franc Mišič	Bločice 1	6. 11. 1917	24. 11. 1943
Jože Modic	Velike Bloke	10.08.1924	24. 11. 1943
Tomaž Modic	Velike Bloke	13.02.1891	24. 11. 1943
Rado Petrovič	Ljubljana	1919	24. 11. 1943
Jože Porok	Laze 3	24.02.1910	24. 11. 1943
Ludvik Seljak	Sveta Trojica 4	17.8.1912	24. 11. 1943
Franc Tavželj	Laze 8	16. 6. 1921	24. 11. 1943
Vincenc Tomec	Podlož 27	1927	24. 11. 1943
Janko Tomšič	Grahovo 79	2. 7. 1925	24. 11. 1943
Franc Truden	Grahovo 78	13. 12. 1920	24. 11. 1943
Janez Volek	Polšeče 5	1903	24. 11. 1943
Janez Zalar	Mramorovo 1	1923	24. 11. 1943
Jožef Zalar	Lovranovo 1	12. 2. 1915	24. 11. 1943
Andrej Žargo	Grahovo	1886	24. 11. 1943
Jožef Žnidaršič	Krušče 3	1925	24. 11. 1943
Janez Herblan (civilist)	Grahovo 63	8. 10. 1898	24. 11. 1943
Miha Pelan (civilist)	Grahovo 101	25. 1. 1869	24. 11. 1943
Andrej Srebotnik (civilist)	Grahovo 7	24. 11. 1869	24. 11. 1943

Potem so se premislili in me zaprli v neko klet. Od tam so me rešili naši. Druge so polovili po Slivnici. Šele v

Cerknici smo se prešteli in ugotovili, da nas je šest.« **D**

Nadaljevanje prihodnjič

Leta 1993 so v Grahovem zgradili novo cerkev. Uničevalci predhodnice (partizanski borci) zanjo niso prispevali nič.

Praznina (igrišče) na kraju partizanskega zločina: med spomenikom »NOB« in cerkvi (leta 2006)